

Az „új szemléletmód” a Pál-kutatásban

A német újszövetségi kutatás a 19. század végétől egyre több ponton javasolta Pál leveleinek hagyományos reformátori – kiemelten lutheri – olvasatának felülvizsgálását, részint a vallástörténeti kutatások (*Religionsgeschichtliche Forschung*) eredményeként.² Bár számos egyéni megközelítés nem állta ki az idő próbáját, egy erősödő konszenzus körvonalazódott két kérdés mentén: az egyik, hogy Pál leveleinek „lutheránus” értelmezése kérdésessé válik a judaizmus és hellenizmus által fémjelzett kulturális háttér növekvő megértésének fényében, a másik, hogy a megigazulás többé nem tekinthető Pál teológiájának – és így a keresztény teológia – központi fogalmaként. Ez erősödő konszenzus aztán két irányban is kifejtette a hatását. Egyfelől a rendszeres teológián belül, ahol főként a második világháborút követő évtizedekben a megigazulás fogalmának a háttérbe szorítása figyelhető meg³, másfelől az újszövetségi kutatáson belül, ahol serkentőleg hatott, és kisebb könyvtáryi irodalmat termelt Pál teológiájának újraértelmezési szándékával. Ez utóbbi részét képezi az „új perspektíva” néven elhíresült megközelítésmód, amelynek vázlatos áttekintése jelen vizsgálódásunk tárgya.

Hogy tárgyunkat pontosabban is meghatározzuk, az „új szemléletmód” az újszövetségi kutatásnak azon törekvése, amely megpróbálja Pál leveleit kiemelni a lutheránus-reformátori, polemikus, zsidó legalizmus-olvasatból, és az első századi judaizmus kontextusának saját fogalmi rendszerén belül újraértelmezni. Fi-

¹ CZIRE Szabolcs (1971) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet Újszövetségi Tanszékének docense.

² A korai viták áttekintéséhez lásd: Johannes GOTTSCHICK, *Paulinismus und Reformation*, Zeitschrift für Theologie und Kirche 7(1897), 398–460; Eberhard VISCHER, *Jesus und Paulus*, Theologische Rundschau 8(1905), 129–143. 173–188; Wilhelm HEITMÜLLER, *Zum Problem Paulus und Jesus*, Zweitschrift für neutestamentliche Wissenschaft 13(1912), 320–337; Wilhelm MICHAELIS, *Rechtfertigung aus Glauben bei Paulus=Festgabe für Adolf Deißmann zum 60. Geburtstag*, hrsg. Karl Ludwig SCHMIDT, Tübingen, Mohr, 1927, 117–158.

³ Erre a következtetésre jut a megigazulás történetéről írt tekintélyes monográfiájában Alister E. McGRATH (*Iustitia Dei: A History of the Christian Doctrine of Justification*, Cambridge University Press, 3. edition, 2005, 406–407).

gyelemre méltó, hogy a felvetés nem a katolikus vagy ortodox teológusok részéről érkezik, hanem tekintélyes protestáns újszövetségi írásmagyarázóktól.

Krister Stendahl – az „új szemlélet” közvetlen előfutára

A Harvardon tanító, majd nyugdíjas korában stockholmi püspökké választott Stendahl egyike a legismertebb mai Pál-kutatóknak, mely pozíciót főként egy vízvonalos tanulmányával (*Pál apostol és a Nyugat befele forduló lelkiismerete*, 1963), illetve a felvetést 14 év alatt önálló kötetű fejlesztő monográfiájával (*Pál a zsidók és pogányok között*, 1976) vívta ki.⁴ Mint arra később visszaemlékszik, a Pál-értelmezések helyességét illetően nem is annyira Luther kommentárjainak olvasásakor, mint inkább az annak nyomán kialakult egyházi gyakorlat alapján támadtak kétségei, nevezetesen a bűnbánat és gyónás túlhangsúlyozása által, amelyre a svéd egyetemi hallgatók lelkigondozása közben figyelt fel.⁵

Stendahl amellet érvel, hogy Augustinus /Szent Ágoston, illetve az ő nyomán Luther a saját megtérési élménye felől közelített Pál leveleihez⁶, és ez meghatározta a levelek későbbi olvasatát. Olyan késő középkori pietizmusból fakadó lelkiismereti kérdéseket vetett fel a lutheri olvasat részint a megtérés, részint a Rómával való 16. századi küzdelem által, amely kérdések eredetileg meg sem jelentek Pál leveleiben. Ez a reformatori olvasat Pál üzenetének egy apró elemét aránytalanul felnagyítja (egyedül hit általi üdvözülést), miközben a leveleiben

⁴ Krister STENDAHL, *The Apostle Paul and the Introspective Conscience of the West*, *The Harvard Theological Review* 3(1963), 199–215; Uő, *Paul Among Jews and Gentiles*, London, S.C.M. Press, 1977.

⁵ Klaus HAACKER idézi (*Félreértette-e Luther Pál apostolt? Hozzászólás a Pál kutatás új szemléletmódja című vitához*, *Református Szemle*, 2010, 473–484.475) Krister STENDAHL *Final Account: Paul's Letter to the Romans* (Minneapolis, Fortress, 1995) művéből. Az idézet Geréb Zsolt fordítása: „Először akkor támadtak ilyen vonatkozású gondolataim, amikor egyetemi lelkész voltam, és az uppsalai katedrális sekrestyéjében a hallgatók gyónásait hallgattam. A bűnnek és a megbocsátásnak ilyen jellegű túlhangsúlyozása nincs összhangban Pál apostol felfogásával, aki korai leveleiben nem használja a megbocsátás kifejezést. Az a mód, ahogyan a bűnbocsátás fontosságát hangsúlyozták, szorosan kapcsolódott e hívő keresztyének gondolkozásához, akik szellemi rokonságban álltak azon énközpontú körrel, amelynek középpontjában bűneik, ill. azok megbocsátása állottak. Pál apostol azonban másként gondolkozott.”

⁶ Stendahl óta számos elemzés igazolta, hogy Luther teológiai gondolkodását a gyónás élethelyzete nagyban meghatározta. Legutóbb Volker STOLLE, *Luther und Paulus=Arbeiten zur Bibel und ihrer Geschichte*, hrsg. Rüdiger LUX, Udo SCHNELLE, Leipzig, Evangelischen Verlagsanstalt, 2002. Kiemelten 223–227 (*Die Busse als existenzieller Ort der Rechtfertigungslehre Luthers*).

nagyobb súllyal megjelenő témákat figyelmen kívül hagyja (pl. a zsidók és pogányok szerepét Isten tervében).⁷

Stendahl a következő fontosabb megállapításokat teszi:

a) A Római levél 9–11 fejezetei nem az első nyolc fejezet függeléke, hanem a levél tetőpontja. Itt éri el a levél – és általában Pál – gondolatisága a központi szervező elvét. Pált ugyanis nem a lutheri kérdés foglalkoztatta (Hogyan nyerhetjük el Isten jóindulatát?), hanem két másik kérdés: 1. Mi történik a Törvényen (a tényleges mózesi Törvényen és nem a legalizmussal) a Messiás érkezése után? 2. Hogyan rendezi át a Messiás érkezése a zsidók és pogányok viszonyát?

b) Pál levelei lényegében szenvedélyes védőbeszéd a nem zsidó hívek befogadása mellett, tehát azokban nem a zsidó-ellenes polémia a hangsúlyos, hanem a befogadást lehetővé tevő, törvénytől mentes pogánymisszió védelmezése. Ez az ökumenikus missziói hang nem volt időszerű Luther korában.

c) Lutherrel szemben Pálnak nem volt korábbi bűnei miatt terhelt lelkiismerete, sőt ahogy Stendahl fogalmaz, Pálnak rendkívül nyugodt, „robusztus lelkiismerete” volt. Ezt a Fil 3,6 versére vezeti vissza⁸, majd a korábban Pál belső vívódásaként értelmezett Róm 7-et („amit teszek, azt nem is értem, mert nem azt cselekszem, amit akarok, hanem azt teszem, amit gyűlölök”) paradigmatikusan új megvilágításba helyezi. Stendahl érvelése szerint itt Pál nem önmagáról beszél, nem életrajzi jellegű visszatekintés a rész, hanem filozofikus, és a test által vezérelt emberi természet miatti törvény tehetetlenségéről van szó. Ezzel együtt a hangsúly azon van, hogy „A törvény tehát szent, a parancsolat is szent, igaz és jó.” (Róm 7,12)

d) Lutherrel ellentétben Pál nem vallási konverziót élt át, hanem az ószövetségi prófétákéhoz hasonló isteni elhívást.⁹ Vallásváltásra a rendelkezésünkre álló szövegrészek (ApCsel 9; 22; 26; Gal 1.) nem utalnak. Pál ez által Isten „választott eszközévé” vált, hogy elvigye nevét a pogányokhoz (ApCsel 9,15), Pál tehát nem lett zsidóból kereszténnyé, hanem „új színben látva küldetését, felismerte, hogy a törvény akadály lehet a pogányok befogadásának. Küldetése azon a sajátos meggyőződésen nyugszik, hogy a pogányok Isten népének részévé fognak válni, mégpedig a törvény teljesítése nélkül. Ez Pál titkos kinyilatkoztatása és tudása.”¹⁰

⁷ Krister STENDAHL, *The Apostle Paul...*, 95.

⁸ „buzgóság szempontjából az egyház üldözője, a törvényben követelt igazság szempontjából feddhetetlen voltam.” (Fil 3,6)

⁹ Stendahl részletesen elemzi az elhívási történet szövegmaradványait, majd azt aprólékosan összeveti az ószövetségi próféták elhívásával. Vö. *I. m.*, 83–88.

¹⁰ *Uo.* 89.

e) Stendahl-további érve, hogy a megbocsátás (*afészisz*) nem szerepel az autentikus páli levelekben¹¹ (később az Ef 1,7; Kol 1,14), ami további bizonyíték a mellett, hogy Pált nem antropológiai (ahogyan Bultmann értelmezte) vagy pszichológiai (ahogy Luther olvasta) szándék vezérli, és így nem a bűn vagy egyéb morális kérdések foglalkoztatják a megigazulás összefüggésében. A megigazulás helyes páli értelmét a fogalom eredeti ószövetségi jelentésmezeje jelöli ki, ilyenformán Pál teológiája nem egyéni, hanem közösségi, nem szóteriológiai, sokkal inkább ekléziológiai. A bűnre utalás hangsúlya szintén nem egyéni, hanem a Messiás eljövételének talaja, amely a törvény cselekvése nélkül nyitotta meg az utat a pogányok számára az Isten népéhez való csatlakozásra.¹²

Ed Sanders – „az új szemlélet” elindítója

Ed Parish Sanders 1977-ben megjelent *Paul and the Palestinian Judaism* (Pál és a palesztinai judaizmus) vaskos monográfiája jelöli az új szemlélet tényleges kezdetét, egyben fordulópontot képvisel a páli teológia értelmezéstörténetében. Sanders érdeklődése elsősorban az első századi kontextusra, tehát a palesztinai judaizmusra irányul. Ez jól mutatja, hogy fenti *magnum opusa* terjedelmének mintegy háromnegyede foglalkozik a judaizmussal, és csak egynegyede Pállal. A Pálra vonatkozó elemzését külön kötetben mélyíti el (*Paul, the Law, and the Jewish People*, 1983), majd a Duke-i Egyetemen kibontakozó karrierjének tetőpontján immár polemikus hangot nélkülözve tér vissza a judaizmus aprólékos leírásához (*Judaism, Practice and Belief*, 1992).¹³

Sanders lényegében kevés olyat állított, amit a korábbi kutatásban már ne lehetne fellelni. Kiválósága elsősorban roppant szintetizáló képességében rejlik, továbbá abban a módban, ahogy Pálról szóló állítását a rabbinikus irodalom, az apokrif és pszeudoepigrafikus irodalom, továbbá a kumráni tekercsek elmélyült elemzésével támasztja alá. Alaptétele, amely a holokauszt utáni keresztény teológiában immár különös aktualitással szólalt meg, nevesül, hogy a „zsidó legalizmus” egy olyan keresztény mítosz, amelyért elsősorban a reformatori ér-

¹¹ Ezzel szemben az ideji forma (*afiémi*-megbocsátani) előfordul a Zsoltárt idéző Róm 4,7-ben.

¹² Stendahl, *Paul Among Jews...i. m.*, 28–29.

¹³ Ed Parish SANDERS: *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion*, Philadelphia, Fortress, 1977. Uő: *Paul, the Law, and the Jewish People*, Philadelphia, Fortress, 1983. Uő: *Judaism: Practice and Belief*. 63 B .C. E. – 66 C. E., London, S. C. M. Press – Philadelphia, Trinity Press International, 1992.

telmezés tehető felelőssé, amely évszázadokra torz képet festve a zsidóságról, táptalaja lett a későbbi antiszemitizmusnak.

Sanders legfontosabb állításainak summázására az alábbiakban teszünk kísérletet:

a) A judaizmus rendszere a *szövetségi nomizmus (covenantal nomism)* kifejezéssel írható le. Ez három alapvető mozzanatot jelent. Az első, hogy a szövetségbe kerülés a „bemerítés” által történik, és ez alanyi jogon minden zsidót megillet Isten kegyelméből. A második, hogy a szövetségen belül levés, a tagság „biztosítja az üdvösséget”. A harmadik, hogy a szövetségen belül maradás az engedelmességen múlik (amelynek része „a törvény áthágása miatti bűnbánat”), és lényege, hogy az illető ne kövessen el olyan súlyos törvényszegést, amely őt a szövetségből kizárná. A szövetségi nomizmus rendszerében tehát az üdvösség nem a cselekedetek által érhető el – ilyenformán nem egy érdem alapú vallásról beszélünk –, hanem a szövetségen belül maradással. Sanders hangsúlyozza, hogy az első századi palesztinai judaizmus „kegyelmi vallás” volt, csakúgy, mint a belőle kinövő kereszténység.

b) Pál a szövetségi nomizmust az elhívási élményéből fakadó két alapvető meggyőződése mentén módosította. 1. Jézus az Úr, akiben „Isten szabadulást adott mindazoknak, akik hisznek benne és közeli visszatérésében”; 2. Pál arra kapott elhívást, hogy a „pogányok apostola” legyen. Pál leveleiben tehát egy „módosított szövetségi novizmust” találunk, amely a fenti két tétel szerinti rendezőelvtől eltekintve elfogadja az eredeti érvényét.¹⁴ Pál megtérése után is zsidó maradt, nem váltott vallást (egyezés Stendahllal).

c) Pál Krisztus-élményének fényében újraértelmezte a szövetségi tagság háttérjelzőit, és eltérő válaszokat fogalmazott meg arra a kérdésre, hogy miben is áll az Isten népéhez való tartozás,¹⁵ de mindezzel a zsidó eszkatológiai gondolkodás keretén belül marad, ahogy azt a Róm 15,16 világossá teszi („Isten evangéliumának papi szolgálatát végzem, hogy a népek áldozata a Szentlélek által megszentelt és kedves legyen”). Sanders két olyan páli érvelésre mutat rá, amelyben ez a háttérmodosítás konkrétan tetten érhető. Az egyik, amikor „a hagyományos zsidó kiválasztottság doktrínáját” felülírja azzal, hogy a szövetség Ábrahámról közvetlenül Krisztusra „ugrik”, és mostantól magában foglalja mindazokat, akik hisznek Krisztusban, bár nem zsidó származásúak. A másik, amikor az Isten népének centrumát Krisztusban jelöli meg, és a benne való hit fényében definiálja

¹⁴ SANDERS, *Paul and Palestinian Judaism*, 434–442.

¹⁵ *Uo.*, 441–442.

újra a bűn fogalmát, az etikai parancsokat, a belépés formáját (kereszttség), de legfőképpen a szövetségi tagság mibenlétét.

d) Fogalmi használat szinten a szövetségi nomizmus újraértelmezése legfőképp a „megigazulás terminológiában” érhető tetten Sanders szerint. Részletes elemzéssel mutatja be, hogy a kortárs zsidóság számára az igazságosság fogalma a szövetségen belül levők leírására szolgált, míg Pálnál elsősorban a szövetséghez tartozás feltétele. Tehát míg korábban inkább a „fenntartási szókészlet” része, addig Pálnál a „változás terminológiája”, azaz nem a bent levés, hanem a belépés fogalma.¹⁶ Ezzel áll összhangban, hogy a jogi nyelvhasználattal szemben Pál mindig a „részvételi nyelvet” (*participatory language*) használja, amely az ő elhívási élményének is központi felismerése. Nem az igaznak nyilvánítás jogi értelme a hangsúlyos, hanem a Krisztusban való hit általi igazzá levés.¹⁷

e) Sanders több témakörben is utal Pál következtelen fogalomhasználatára. Mindezt annak tudja be, hogy Pál judaizmuson belül maradásra és a Krisztus-élmény általi kilépésének egyidejű fenntartása elkerülhetetlen feszültséghez vezetett. Ilyen következtelenséget vezet végig a törvény (*nomos*) fogalmának páli használatában, de a hit (*πιστις*) esetében is. Példaként a Róm 3,25-re utal („Őt rendelte Isten engesztelő áldozatul az ő vére által azoknak, akik hisznek.”) Sanders szerint itt a hit fogalmát úgy lehetne meghatározni, hogy „elfogadni a szabadítás ajándékát”.¹⁸ Azonban a 4,16–23-ban (Ábrahám-tipológia) a hit fogalma inkább arra utal, hogy „bízni abban, hogy Isten megteszi, amit megígért”, és itt a 20. vers az *apistia* (hitetlen) fogalmát használja. Sanders alábbi konklúziója részint magyarázatot kíván arra adni, hogy Pál fogalomhasználatának lazasága miként adhatott okot a hagyományos értelmezés elhajlásaira:

„A ’hitről’ szóló fejtegetés a Róm 1–4-ben sokkal inkább a törvény általi szabadulás ellenérve, mintsem a hit meghatározása. A Róm 1–4 pozitív érvelés mellett, hogy a zsidók és a pogányok egyenlők, de ez szükségessé tette a törvény elleni negatív érvelést, amit a hittel való szembeállítás szolgált. Ebből azonban nem alkotható meg a hit meghatározása. [Másként fogalmazva...] A hit kizárja az önelégültséget, de pusztán nem határozható úgy meg, mint az önelégültség ellentéte; a hit magában hordozza a bizalmat, de teljességgel nem azonosítható a bizalommal; a hit azt is jelenti, hogy a szabadulást ajándékként elfogadni, de

¹⁶ *Uo.*, 491. vö. SANDERS, *Paul, the Law...*, i. m., 55–48.

¹⁷ Sanders példák elemzésével (Róm 6,7; Gal 2,15–21; 3,25–29; Fil 3,4–12) amellel érvel, hogy Pál időnként következtelenül keveri a jogi és a részvételi fogalmazásmódot. SANDERS, *Paul and Palestinian Judaism*, i. m., 441–445; 503.

¹⁸ *Uo.*, 490.

nem csak ennyi. A hit az ember egészének válaszát jelenti a Jézus Krisztusban felajánlott szabadulásra, amely független a törvénytől; de ezzel a hit melletti érvelés egyben a hit elleni érveléssé válik.”¹⁹

Mindent egybevetve, Sanders végül odáig jut a judaizmus védelmezésében, hogy egyetlen mondatban így foglalja össze Pál dilemmáját: „Röviden, ez az, amit Pál kifogásol a judaizmusban: hogy az nem kereszténység.”²⁰

Az „új perspektíva” továbbgondolása

Sanders nagyhatású könyve az írásmagyarázókat sokféle reakcióra sarkallta. Ezek közül két szerzőre térünk most ki röviden, akik ellentétes irányba indultak el. A finn Heikki Räisänen a páli következetlenség, ellentmondásosság bizonyítását vitte tovább, James Dunn a következetesség feltételezésével az új perspektíva részletes kidolgozásába fogott.

Räisänen – a páli következetlenség hangsúlyozója

Heikki Räisänen abból indul ki, hogy a modern páli irodalomban mindig tetten érhető egy, a Pál leveleinek belső önellentmondásait harmonizáló törekvés. Ez az idők folyamán több formát öltött. Ott volt az „abszurd páli konklúziókat” elkerülni akaró egzisztencializáló olvasat (pl. Conzelmann), az interpolációs (közbeszúrás) elmélet, amely szerint a Galata- és a Római levél koherensen indít, de későbbi szövegbetoldások megbontották az egységet (pl. O’Neill), aztán fejlődélmélet képviselői, akik a Galata-levéltől a Római levélig nagy ívű fejlődést véltek felismerni (pl. Dodd, Neusner, Hubner).²¹

Räisänen továbbmegy Sandersnél (aki szerint Pálnak csak néhány alapmeggyőződése volt²²), és vitába száll azokkal, akik szerint ez a néhány alapmeggyőződés „koherens középpontba” rendezhető.²³Räisänen szerint fordítva van a dolog: Pál gondolatrendszerének középpontjában épp, hogy feloldhatatlan ellentétben álló meggyőzések álltak, amelyeket sem ő, sem kortársai nem tudhat-
tak feloldani magukban. Egyfelől ugyanis ott volt az a Pál által isteni eredetüként

¹⁹ *Uo.*

²⁰ *Uo.*, 552. Kiemelés az eredetiben.

²¹ Heikki RÄISÄNEN, *Paul and the Law*, Tübingen, J. S. B. Mohr, 1987² (eredeti kiadás: 1983), xi–xxiii (WUNT 29).

²² SANDERS, *Paul, the Law...*, i. m., 147.

²³ Itt a hivatkozás J. C BAKERre történik (*Paul the Apostle*, Philadelphia, 1984).

tapasztalt Krisztus-esemény, másfelől a Törvény mint isteni intézmény. „A problémát így foglalom össze – mondja Räisänen: ott látjuk Pált a feloldhatatlan dilemmával, hogy az Isten által alapított intézményt eltörli az, amit Isten véghezvitt Krisztus által.”²⁴

Az alaptétel után Räisänen vizsgálódása középpontjába Pál törvény-használatát állítja. Részletesen elemzi a különféle jelentéstartalmakat, és véleménye szerint Pál „laza fogalomhasználata” járulhatott hozzá ahhoz, hogy hallgatóira emocionálisan erősebben tudott hatni. A következtelenség vizsgálatát kiterjeszti arra a kérdésre is, hogy Pál szerint a törvény érvénye megmaradt vagy nem. Pál több helyen azt állítja, hogy a törvény hatálya megszűnt (Gal 3,15–20; 2Kor 3; Róm 7,1–6), máskor viszont a törvény betöltéséről beszél (Gal 5,14; Róm 3,31; 8,4; 13,8–10). Ugyanakkor Pál Krisztus törvényéről is beszél, de ilyenkor nem utal egy régít felváltó új törvényre, hanem általában a Krisztus egyházára jellemző közösségi élet milyenségéről beszél.

Hasonló ellentmondások fedezhetőek fel azt a kérdést illetően is, hogy valaki betöltheti-e a törvényt.²⁵Räisänen szerint a következőképpen válaszolható meg ez a belső feszültség: „a kiindulási pont az a meggyőződés, hogy a törvényt nem lehet betölteni a keresztény közösségen kívül, mert akkor Krisztus halála hiábavaló volt. A keresztények között viszont a törvénynek beteljesedésre kell jutnia, különben Krisztus nem bizonyulna erősebbnek, mint a törvény volt önmagában (Róm 8,3). Hogy a törvényt sem a zsidók, sem a pogányok nem töltötték be, azt Pál elmarasztaló általánosítással „bizonyítja”. Egy másik eszköze, hogy a törvény elvárását az abszurditásig fokozza: „csak a 100%-os beteljesítés számít” (Gal 3,10).²⁶

Räisänen egyetért az új perspektíva korábbi nagy szerzőivel abban, hogy a judaizmus már eleve kegyelemre épülő vallás volt. De hogy ez miért nem érhető tetten Pál leveleiben, arra vizsgálódása alapján más véleményre jut. Míg Sanders szerint Pál a Krisztusban való szabadulás gondolati elsőbbsége miatt nem hangsúlyozta a judaizmuson belül a kegyelem jelenlétét, addig Räisänen úgy véli, hogy Pál szándékosan jelenítette meg torzítottan a judaizmus szotériológiáját, amikor is azt úgy mutatja be, mint amiben a „törvény cselekedetei” hivatottak

²⁴ RÄISÄNEN, *i. m.*, xxiv.

²⁵ A Róm 7,14–25-ben Pál általánosítva mondja, hogy senki nem töltheti be a törvényt, máskor viszont pogányok (Róm 2,14–15; 26–27) vagy keresztények (Gal 5,14; Róm 8,4; 13,8–10) betöltik azt. Vö. RÄISÄNEN, *i. m.*, 97–117.

²⁶ *Uo.*, 118.

üdvösségre vezetni. Pál „szembeállította egymással a törvényt és a kegyelmet, hogy a kegyelmet a Krisztus esemény számára tartsa fenn”.²⁷

James Dunn – az „új szemlélet” névadója és elmélyítője

Erős kritikai felhanggal Räisänen iránt, és Sanders nagyszabású projektjének exegetikai elmélyítőjeként fejleszti tovább a Pál-kutatás ezen irányvonalát James D. G. Dunn, a Durhami Egyetem igen termékeny metodista professzora, aki egyben az „új szemlélet” névadója is.²⁸ Räisänen és Sanders ellenében Pál leveleiben erős koherenciát és következetességet védelmez, aminek eredményeként az „új szemlélet” legátfogóbb teológiai és exegetikai olvasatát nyújtja.

Dunn érdeme mindenekelőtt a „törvény cselekedetei”(erganomu) fogalom jelentésének a tisztázásához kapcsolódik. Osztja Sanders kritikáját a hagyományos lutheri/reformátori értelmezéssel szemben, amely a judaizmust egy „cselekedetek általi érdemszerző vallásként mutatja be”²⁹, egy olyan vallásként, amely „hideg legalizmusával és érdemszerző cselekedetekkel reméli az üdvösséget, nem hagyva helyet Isten bocsánatának és kegyelmének”, ami lényegében a judaizmus „goromba karikatúrája...”, a keresztény antiszemitizmus táptalaja.³⁰

Dunn szerint úgy juthatunk a „törvény cselekedetei” és általában a páli megigazulástan mélyebb értelméhez, ha az „individualizáló exegézis” helyett (Sanders és Räisänen ellenében) „számolunk a törvény szélesebb szociális funkciójával Pál idejében, és megértjük, hogy az miképpen hatott a Pál által tárgyalt kérdésekre és Pál válaszaira”.³¹A szövetségi nomizmust megfelelő keretként elfogadva Dunn alaposan elemzi a „törvény cselekedetei” kifejezés minden előfordulását, és arra a megállapításra jut, hogy az általános használatában „mindarra gyűjtőfogalomként szolgál, amit a törvény megkövetel, tehát a szövetségi no-

²⁷ *Uo.*, 187.

²⁸ A híres előadásra a The Manson Memorial Lecture-ként került sor 1982. november 4-én a Manchesteri Egyetemen, ahol DUNN készül a Római levél kommentárjának összefüggésében mutatta be saját kutatói pozícióját. Az előadás *The New Perspective on Paul* címen hangzott el és jelent meg eredetileg a Bulletin of the John Rylands Library 65. kötetében (1983, 95–122), majd számos más kiadványban, legutóbb 2005-ben a WUNT 185. kötetében 2005-ben, majd 2008-ban az Eerdmansnál: *The New Perspective on Paul: Revised Edition*, Grand Rapids, Michigan, Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 2008. A hivatkozásokhoz felhasznált kiadvány: *The Romans Debate*, ed. Karl P. DONFRIED, Peabody, Mass., Hendrickson, 1991, 299–308.

²⁹ DUNN, *The New Perspective*, i. m., 299.

³⁰ *Uo.*, 300.

³¹ *Uo.*, 299.

mizmus egészére. Amikor azonban Izraelnek más népekkel való viszonyában fordul elő a kifejezés, bizonyos törvényekre kiemeltebb figyelem esik, mint másokra. Itt elsősorban a körülméltékedésre és az étkezési törvényekre kell gondolni.”³²

Dunn szerint Pál ritkán használja a „törvény cselekedetei” kifejezést, és az többnyire polemikus helyzetekben, a judaistákkal összefüggésben fordul elő (Róm 3,20. 28; 9,32; Gal 2,16; 3,2. 5. 10). Érvelése szerint „a törvény cselekedetei” egyetlen ilyen helyzetben sem jelentenek sem Pál, sem vitapartneri számára Isten jóindulatát elnyerő, érdemszerző cselekedeteket. A kifejezés a szövetség népéhez tartozás megkülönböztetésére alkalmas jegyekre (*badges*) utal.”³³ Dunn itt egy szociológiai kifejezést vezet be, hogy álláspontját még világosabbá tegye: a „törvény cselekedetei” azonossági jegyeket (*identity markers*) hordozó előírásokra utalnak, amellyel a zsidóság láthatóvá tette az Isten népéhez való tartozást más népekkel szemben. Másként fogalmazva: a „törvény cselekedetei” esetében nem a szeretet parancsolatából levezethető vallási/etikai jócselekedetokről van szó, így a kifejezés nem annyira a (érdemszerző) cselekvéssel (hagyományos reformatori értelmezés), mintsem a státussal kapcsolatos értelmet hordoz. Dunn szerint Pál a Galata és Római levélben az Isten népének új határait jelöli meg, amely a Messiás eljövételével a Krisztusba vetett hit lett. Krisztus eljövételével az ábrahामी szövetség eredeti, minden népre kiterjedő áldása (Gen 12,2–3) érvényt nyert, és ezzel együtt a korábbi szövetségi határjelzők, a „törvény cselekedetei” érvényüket veszítették. Az isteni kegyelmet és az abból fakadó megigazulás feltételét jelentő Isten népéhez tartozás feltételei tehát megváltoztak. Ezzel együtt Dunn egyetért Stendhallal abban, hogy az üdvösség páli felfogása inkább ekkleziológiai (az Isten népéhez tartozás tényéből fakadó közösségi fogalom), mintsem egyéni szoteriológiai.

Ennek szemléltetésére két kérdéskörre térünk ki röviden. Az egyik a sarkalatos Róm 4,4–5 duni exegézise, a másik a Krisztus halála általi szabadítás sajátos értelmezése.

A Róm 4,4–5 hagyományos kulcsvers a cselekedetek és a hit páli értelmének vitájában: „Aki fáradozik, annak a bért nem jutalomként számítják, hanem azért,

³² James D. G. DUNN, *The Theology of Paul the Apostle*, Grand Rapids, Eerdmans, 1998, 357–358. Dunn bevonja az elemzésbe a „törvény cselekedetei” kifejezés egyetlen extrakanonikus előfordulási helyét (4QMMT), ahol a törvény által előírt konkrét cselekedetek teljesítéséről mint a szövetségben maradás feltételéről van szó, és amely egyszersmind a pogányoktól való elkülönülés alapja is.

³³ DUNN, *The New Perspective on Paul*, i. m., 111.

mert tartoznak azzal. Aki pedig nem fáradozik, hanem hisz abban, aki megigazítja az istentelent, annak Isten a hitét számítja igazságnak.” Dunn szerint ez a konkrétan berről beszélő hely sem cáfolja a státus-nyelvezetet. Érvelése szerint itt Pál a fáradozás, bér és jutalom hármasságát nem a judaizmus jellemzésére használja, hanem egy általános elvet ír le, amellyel korábban egyetlen zsidó sem vitázott volna. Pál célja ezzel rámutatni arra, hogy az Ábrahám hitéről tanúskodó 1Móz 15,6 mondanivalója nem ragadható meg a munka-bér, sokkal inkább a hit-kegyelem logikában.³⁴ Ezzel viszont Dunn nem ad választ arra a kérdésre, hogy ha Pál és a kortárs judaizmus között semmiféle nézetkülönbség nincs az érdemszerző cselekedetek (törvény cselekedetei) és a hit általi kegyelem értelmezése között, akkor egyáltalán miért hozza fel Pál ezt a kérdést. Dunn szerint ezzel Pál „arra mutat rá, hogy amikor a Gen 15,6-ot pusztán mint Ábrahámnak a szövetség iránti hűségéből fakadó cselekvését (fáradozását) értelmezzük, akkor ezzel a mindennapi kenyérkereső logikában nem válik megragadhatóvá a kegyelem mozzanata.”³⁵

A másik Krisztus kereszthalálának és feltámadásának metaforikus értelmezése. Dunn szerint Pál a történelemben megjelent szabadítás szerteágazó élményének gazdagságát metaforákkal teszi megragadhatóvá. Ilyenek például a kiengeisztelés, a megváltás, a szabadság, megbékítés, a mennyei polgárság, örökösödés vagy a szabadítás. A megigazítás például egy jogi metafora.³⁶ Dunn óva int attól, hogy valamely metaforának túlzott jelentőséget tulajdonítsunk a többivel szemben, mert azok együttesen próbálják megragadni a meghalt régi és a születő új élet gazdag élményvilágát. A kereszténység történetében gyakran látni, hogy valamely metafora normatív jelentőségre tesz szert, és a többi értelmezése annak rendelődik alá. A protestáns teológia például a megigazulással tette ezt, az evangelizációs mozgalmak a szabadítás és újjászületés képeit hangsúlyozták túl. Mindez azért káros, mert az ilyen egyoldalú megközelítések azt feltételezik, hogy a keresztény hívő „személyes tapasztalatának összhangban kell lennie azzal a nyelvezettel, amely azt leírja.”³⁷ Pál számára ez a folyamat épp fordított volt. Ő az élmény megragadhatatlan gazdagságához rendelt hozzá egy sokrétű metaforikus nyelvezetet. Ebben a gondolatmenetben helyezi el Dunn a kereszthalál és feltámadás értelmezését is. Dunn szerint a kereszthalál áldozati képességét Pál az ál-

³⁴ DUNN, *The Theology of Paul... i. m.*, 365.

³⁵ James D. G. DUNN, *Romans 1–8*, Zondervan, 2015 (Word Biblical Commentary Series 38A). Uő, *Romans 9–16*, Zondervan, 2015 (Word Biblical Commentary Series 38B)

³⁶ DUNN, *The Theology of Paul... i. m.*, 330.

³⁷ Uő, 332.

dozati kultuszokból merítette, kiemelten a vétekáldozatok (3Móz 4) és a kien-gesztelési áldozatok hagyományából. Dunn szerint Pál „Krisztus halálának jelentőségét gazdag és változatos metaforák segítségével mutatja be”³⁸. Dunn ezzel együtt hangsúlyozza, hogy az itt használt képek – áldozat, bűn eltörlése, megszabadítás a haláltól, megváltás, kiengesztelés, kiemelten a feltámadás – „képek és metaforák. És, mint minden metafora esetében, a metafora nem a dolog maga, hanem annak a jelentését kifejezni hivatott eszköz. Oktalan lenne tehát ezeket a metaforákat konkrét tényekként érteni.”³⁹ Érthető, hogy Dunnt a legtöbb kritika ezen a ponton érte.

Fejlemények, hatás, kritika

Az „új perspektíva” megnevezés alá sorolható szerteágazó, csak kulcsfogalmak és alaptételek mentén lazán összetartozó kutatási irányvonalat sokan üdvözlözték, mások éles kritikával fogadták. Annyi mindenképpen a javára írható, hogy termékenyítőleg hatott az Újszövetség-kutatásra, és itt nem csak közvetlenül Pál teológiájára kell gondolnunk, hanem olyan távolabbi területekre is, mint például a történeti Jézus-kutatás, ahol az első századi judaizmus újrafogalmazása az evangéliumi elbeszéléseket is új fénybe állította.

Inkább csak címszavakban említünk meg néhányat az „új szemlélet” fontosabb továbbgondolói és kritikusai közül.

A sort mindenképpen az újszövetségi kutatásban kiemelkedő érdemeket szerzett anglikán püspökkel, N. T. Wrighttal kell kezdenünk, aki egy személyben a legtöbbet tett az „új szemlélet” konzervatívabb egyházi körökben való népszerűsítéséért.⁴⁰

Dunn egyik tanítványa, Simon Gathercole az „új szemlélet” legfontosabb állításait a „dicsekvés” témája felől vizsgálja felül a Róm 1–5 alapján.⁴¹ Megállapítása szerint „a kiválasztás és az engedelmesség együtt alkotja Izrael Istenbe vetett bizalmát”.⁴² Tehát nem csak a kiválasztás, az Isten népéhez tartozás önmagában. Amit Pál kifogásol, az a zsidók dicsekvése (Róm 2,17–24; 2,25–29), miközben vétkeznek – szükségszerűen – a Tóra ellen. Pál ez ellen a dicsekvés ellen lép fel,

³⁸ *Uo.*, 221.

³⁹ *Uo.*, 231.

⁴⁰ Nicholas T. WRIGHT, *What Saint Paul Really Said: Was Paul of Tarsus the Real Founder of Christianity?* Grand Rapids, Eerdmans, 1997. I. 228.

⁴¹ Simon J. GATHERCOLE, *Where Is Boasting? Early Jewish Soteriology and Paul's Response in Romans 1-5.* Grand Rapids, Eerdmans, 2002.

⁴² *Uo.*, 194.

amikor a törvény ellen beszél. Dicsekvésre egyedül Krisztusban van jogosultságunk, akiben a törvény beteljesülést nyert (Róm 5,1–11), összegzi Pál teológiáját Gathercole.

Az elmúlt évtizedekben nagyszámú bíráló kötet jelent meg (kiemelkedő Thomas Schreiner, Ligon Duncan, Stephen Westerholm, Don Carson). A kritikai tanulmányokat két vastos kötetű szerző kiadvány *Megigazulás és sokszínű nomizmus (Justification and Variegated Nomism)* címen Carson, O'Brien és Seifrid szerkesztésében 2001-ben jelent meg. Az első kötet a második templom judaizmusának összetettségét vizsgálja, a második kötet a *Pál paradoxonjai (The Paradoxes of Paul)* címet viseli.⁴³

A kérdéskör mégis inkább akadémiai körökben maradt. A változás 2003-ban következett be, amikor Steve Chalke és Alan Mann a szélesebb olvasóközönségnek szánt kötettel (*The Lost Message of Jesus*) a megváltásra fókuszálva gondolta tovább az „új szemlélet” felismeréseit. A kötet Angliában (de nem csak) hatalmas felháborodást váltott ki a hagyományosabb protestáns és újabb evangéliumi közösségek tagjaiból, jelentős irodalmat termelve.⁴⁴ A vita odáig fajult, hogy az angliai Evangéliumi Szövetség 2005 júliusában szimpóziumot hívott össze, amelyet követően három önálló kötet is napvilágot látott (köztük Wrighté is).

A katolikus és ortodox szerzők tapintatos visszafogottsággal, többnyire kedvezően nyilvánultak meg a témában, részint saját hitükhöz közelebb álló értelmezést látva abban, részint pedig nagyobb egyezést az egyházatyák szemléletével.⁴⁵

Az unitárius teológiának is szembe kell nézni azzal, hogy az „új perspektíva” kritikai olvasata szerint a bibliai kor judaizmusa már eleve kegyelemre épülő valóság volt, az nem csak a reformáció fősodró egyházainak sajátos értelmezése. De a vita még közel sem jutott nyugvópontra.

⁴³ *Justification and Variegated Nomism: The Complexities of Second Temple Judaism*, D. A. CARSON, Peter T. O'BRIEN, Mark A. SEIFRID (szerk.): Baker Academic, 2001 (Wissenschaftliche Untersuchungen Zum Neuen Testament 2. Reihe 140).; *Justification and Variegated Nomism: The Paradoxes of Paul*, Baker Academic, 2004.

⁴⁴ Áttekintéséhez lásd Pat ASHWORTH, *Atonement row gets personal as Evangelical partnership splits*. Church Times, 2007 ápr. 27.

⁴⁵ Taylor MARSHALL, *The Catholic Perspective on Paul: Paul and the Origins of Catholic Christianity*, Dallas, TX, Saint John Press, 2010.; Athanasios DESPOTIS, *Die „New Perspective on Paul“ und die griechisch-orthodoxe Paulus interpretation*, St. Ottilien, EOS Verlag, 2014.